

Проблеми аграрних формувань в умовах ринкових перетворень

У статті розглядаються питання сукупності недоліків та їх подолання в процесі становлення ринкових форм господарювання в сільському господарстві.

аграрне формування, ринкові форми, сільське господарство

Реформування сільськогосподарського виробництва, а разом із ним і землекористування на даному етапі знайшло вираження в тому, що власниками землі, хоч у деякій мірі й формальними, оскільки абсолютної власності немає, стали працівники сільського господарства. Кожний із них одержав державний акт на право власності на землю. Середній розмір земельної ділянки становить понад 4 га – менше на Заході України і більше на півдні. Господарювати на такій земельній ділянці без техніки і сучасних індустріальних технологій практично неможливо.

Залежність ефективності функціонування аграрних формувань від їх розмірів є загальновідомою і властивою для різних систем господарювання. У зв'язку з цим виникає необхідність обґрунтування принципів поєднання розвитку господарських структур різних розмірів – дрібних, середніх, і великих з урахуванням регіональних особливостей аграрного виробництва.

Необхідність такої стратегії обумовлена тим, що не дивлячись на очевидне, останнім часом з'явилися публікації, в яких обґрунтовується необхідність переходу в широких масштабах до дрібних селянських господарств, які ґрунтуються на ручній праці.

Ще представники організаційно-виробничої школи (до якої належав відомий російський академік О.В. Чаянов) довели, що великі за розміром землекористування господарства в декілька разів ефективніші від дрібних селянських господарств.

Вивчаючи проблему оптимальних розмірів аграрних формувань О.В. Чаянов спирався на праці відомих зарубіжних попередників-економістів – Вернера, Крафта, Стебела, Тюнена, Шмекселя, а також на праці співвітчизників: В. Бажаєва, М. Макарова, І. Лопатіна, М. Каришова та інші.

Після проголошення незалежності України, відношення держави до колгоспів як однієї з форм кооперації стало жорстко негативним. Головна ідея органів державної влади зводилась до того, щоб замінити колгоспи будь якими іншими формами господарювання, замість того щоб придати їм кооперативну форму. Але ж зарубіжний досвід свідчить про те, що сільськогосподарські кооперативи ефективно працюють в Ізраїлі, Німеччині, Венгрії, Франції, Японії і в багатьох інших розвинутих країнах світу. На жаль кооперативна форма організації сільськогосподарських підприємств в Україні поки ще не одержала широкого розповсюдження. Тому її роль і значення в умовах ринкових трансформацій заслуговує самостійного наукового дослідження.

В публікаціях В.В. Гончара, В.В. Зімовчука, Р.А. Іванух, О.В. Крисального, М.І. Малика, Л.В. Молдован, М.Ф. Солов'єва, П.М. Федієнко, О.О. Жовтунецька та інших економістів-аграрників відмічається позитивна роль сільськогосподарських виробничих кооперативів як організаційно-правової форми сільськогосподарських підприємств в умовах ринкових механізмів господарювання. М.І. Малик і П.М.

Федієнко зазначають, що створення виробничих кооперативів на селі дозволяє використати переваги крупного товарного агробізнесу. Проте із-за недостатнього розуміння сутності цих формувань в них убачається прообраз колишніх колгоспів і пропагандується ідея їх трансформації в приватні або приватно-орендні підприємства [1].

Р.А. Іванух і О.О. Жовтонецька вважають, що в Україні повинна бути розроблена і здійснюватись державна кооперативна політика, а кооперативний напрямок аграрної політики повинен стати пріоритетним в реструктуризації сільськогосподарських підприємств. Вони відносять кооперативну систему господарювання до числа найбільш ефективних, але це, по їх розумінню, як раз і виявилось небажаним для іноземних радників і консультантів [2].

Багато вчених звертають увагу на необхідність узагальнення і використання досвіду ринкових трансформацій аграрного сектору в ФРН. Це єдина західна країна, яка має власний досвід реорганізації планового господарства в ринкове. Після об'єднання Східних і Західних земель Німеччини замість проведення радикальної реформи для Східної зони була прийнята "Програма адаптації сільського господарства до ринкових умов". Заново створені організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств досить різноманітні, але всі вони мають право на життя і за допомогою держави успішно розвиваються. Але, як і раніше, провідну роль мають великі сільськогосподарські підприємства з колективною і кооперативною організацією сільськогосподарського виробництва. Німецькі вчені постійно підкреслюють, що крупне сільськогосподарське виробництво в формі кооперативно організованих підприємств є надійним фундаментом аграрної ринкової економіки і має велике майбутнє [3].

Метою статті є розкриття основних проблем адаптації господарств суспільного сектору до ринкових умов. Досить яскраво це проявляється в галузі тваринництва, де навіть найбільш вискоєфективним організаційним формам виробництва тваринницької продукції була властива форма – громіздка виробнича структура і вони виявилися конкурентоспроможними із західними товаровиробниками за рівнем трудомісткості і собівартості молока, м'яса тощо. Довести, що розвиток кооперації – головний шлях стабілізації АПК, тому основною метою статті є дослідження місця і ролі крупнотоварного виробництва в аграрному секторі економіки України стосовно до ринкових умов, ринкових механізмів господарювання. Крім того, необхідно вивчити тенденції зміни розмірів сільськогосподарських підприємств (в т.ч. фермерських) та установити їх взаємозалежність з економічними показниками економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, обґрунтувати необхідність та цілеспрямованість пріоритетного розвитку крупних сільськогосподарських підприємств на кооперативній основі (але окрім межі). Довести, що дрібні і, навіть, не середні за розмірами землекористування фермерські (селянські господарства) не в змозі забезпечити інтенсивний вискоєфективний розвиток сільського господарства України.

За час здійснення аграрних реформ у сільському господарстві України відбулася суттєва трансформація організаційних форм господарювання. Причому, у більшості випадків трансформаційні процеси відбулися всупереч опрацьованим національним та іноземним науковим концепціям та передового досвіду. Це стосується, перш за все, негативних тенденцій деконцентрації виробництва сільськогосподарської продукції.

Цілком об'єктивно, що не маючи науково обґрунтованого цілісного бачення самого змісту аграрної реформи всі були єдині у прагненні відродити село. Від декларації реформи до напрацювання її основних механізмів знадобилося більше 10 років. Але не реформуючись на ринкових засадах паралельно з іншими галузями – партнерами і суміжниками, ми в Україні втратили занадто багато. І наслідки

пожинаємо не тільки сьогодні, а й пожинатимо в найближчій перспективі тому, що обсяги виробництва валової продукції сільського господарства становлять менше 48% від рівня 1990 року.

Якщо в економічно розвинених країнах світу в аграрній сфері в останні десятиріччя спостерігається перманентне укрупнення землекористування фермерських господарств (особливо інтенсивно ці процеси відбуваються у США, Канаді, Австралії та в більшості країн Західної Європи), то в Україні реформування і становлення аграрних формувань відбувалося у дещо іншому напрямку. При цьому цей напрямком чомусь обґрунтували і деякі економісти-аграрники. “Спеціалісти давно визнали (доказував Г.В. Ткач), що особисті селянські господарства є кращими порівно з великомасштабними сільськогосподарськими виробництвами, що використовують найману робочу силу, через те, що особисті селянські господарства прагнуть мінімізувати адміністративні витрати” [4]. Теж саме стверджують і “дослідження” світового банку польських приватних господарств, мов дрібні господарства з площею сільськогосподарських угідь понад 20 га ефективні порівняно з великими господарствами.

Проте факти дуже уперта природна річ. Наприклад, не дивлячись на недоліки адміністративних методів господарювання, Кіровоградська область в середньому протягом 1986-1990 рр. виробила 12810,6 тис.т. зерна, а в середньому за 2000-2004 рр. – лише 732 тис.т. У 1990 році було одержано 3184 тис.т. М’яса відповідно вироблено 1994 і 76,1 тис.т. Молока 735,6 і 391,5 тис.т. Наслідком трансформації організаційних форм господарювання стало й те, що майже в 40% господарств України тваринництво взагалі перестало існувати як галузь.

Однією з визначальних цілей аграрної реформи в Україні було формування багатокладності організаційних форм господарювання, поєднання великого, середнього і дрібного виробництва як передумови створення конкурентного середовища між виробниками сільськогосподарської продукції і рушійної сили розвитку ринкового механізму господарювання у галузі. Особливо великі надії у цих процесах покладалися на пріоритетний розвиток фермерства, яке є основою агропродовольчого сектора економічно розвинутих країн Північної Америки і Західної Європи. Проте, спроби перенести західний досвід не вітчизняні реалії не дали бажаних результатів: розвиток фермерських господарств в Україні не відповідає загальновизнаним світовим і національним тенденціям розвитку великотоварного сільськогосподарського виробництва з високим рівнем концентрації аграрного потенціалу, низькою залишається економічна ефективність підприємницької діяльності фермерів. Про недостатню ефективність виробництва в фермерських господарствах свідчить той факт, що займаючи 8,1% від наявних в Україні сільськогосподарських угідь вони виробили в 2004 році 0,7% м’яса; 0,6% молока; 0,1% яєць і 1,8% вовни [5].

Згідно зі ст. 52 Земельного Кодексу України у редакції 1992 р. селянським (фермерським) господарствам для здійснення виробничої діяльності надається можливість розширення площі землекористувань за рахунок оренди земельних ділянок. Проте потенційні орендодавці в особі органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських, районних рад народних депутатів) дуже часто не мали для цього відповідних фондів земель, а керівники сільськогосподарських підприємств і сільськогосподарських акціонерних та командних товариств, які володіли і користувалися землею на правах колективної власності, упереджено ставились до нового фермерського руху і чинили, та й нині чинять йому опір.

Із самого початку свого становлення вітчизняне фермерство було поставлене у визначально не вигідні умови порівняно з іншими суб’єктами господарювання у сільському господарстві. Практично всі сучасні крупні аграрні формування

(господарські і командні товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, приватно-орендні підприємства) створювалися на матеріально-технічній базі колишніх колгоспів, або радгоспів, яка формувалася не одне десятиліття, у той час як фермерам здебільшого доводилося починати практично все з нуля та ще не на кращих, а на гірших за родючістю землях. Крім того, в Україні фермерство поки що має дуже низький рівень концентрації аграрного капіталу. Розширення площ землекористування і розширене відтворення матеріально-технічних ресурсів на макрорівні гальмується відсутністю відповідної дієвої державної підтримки і несприятливим соціально-політичним кліматом у суспільстві, а на мікрорівні – низькою ефективністю господарювання.

Проблема покращення ефективності господарської діяльності аграрних формувань є різноплановою і повинна вирішуватися на всіх рівнях управління у галузі – від загальнодержавного до рівня окремого суб'єкта господарювання. На загальнодержавному рівні необхідно визначитися зі стратегією розвитку сільського господарства на перспективу. Але при будь-якій стратегії і практиці визначальним повинно бути неухильне збільшення розмірів землекористувань не тільки дрібних, але й середніх агроформувань.

Сьогодні у Західній Європі втілюється у життя план Мансхолта – надання допомоги саме великомасштабному капіталістичному сільськогосподарському виробництву. Дрібне виробництво свідомо ставить у не вигідні умови конкурування, наприклад, податок на майно великих господарств становить 1%, а на майно дрібних – 5% [6].

Підводячи наслідки трансформації організаційних аграрних формувань, в кожному конкретному випадку, повинні виступати результативні соціально-економічні показники. Пріоритетне право на існування має така організаційна форма, яка забезпечує високий рівень життя робітників, розширене відтворення земельних, трудових, матеріально-технічних і інших ресурсів розвитку. Найбільш повно відповідають рішення головної соціальної задачі – формування масового середнього класу тільки великі за розмірами землекористування господарства. Тільки при такій організаційній формі великого реформованого сільськогосподарського підприємства реалізується ідея поєднання в одній особі “селянина власника і господаря”.

Разом зі збільшенням розмірів агроформування в умовах ринкових перетворень ціла низка факторів починає діяти у напрямку підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. По-перше, відбувається природний процес поглиблення спеціалізації праці. Кожний працівник зайнятий саме на тих роботах, для виконання яких найкращим чином підходить його кваліфікація (трактористи-машиністи, слюсарі-налагоджувальники, оператори машинного доїння та ін.). у невеликих господарствах високо кваліфіковані робітники нерідко витрачають до половини свого робочого часу на виконання завдань, що не потребують ніякої кваліфікації. Це призводить до зростання витрат праці і, відповідно, її оплати.

По-друге, більші розміри підприємства дозволяють також краще використовувати працю робітників управлінської ланки: фахівець з агрономії зможе повністю присвятити себе контролю за дотриманням технологій у рослинництві, а зоотехнік – за дотриманням технологій у тваринництві тоді як для виконання інших управлінських функцій будуть додатково залучені відповідні фахівці.

По-третє, невеликі господарства виявляються неспроможними скористатися найбільш ефективними технологіями. Сучасні енергонасичені, обладнані електронікою і комп'ютерною технікою сільськогосподарські машини і технологічні комплекси є надто дорогими. Їх продуктивне використання потребує великого обсягу виробництва і

тому тільки крупні виробники можуть дозволити собі придбання й експлуатацію кращих засобів механізації і автоматизації виробничих процесів.

Крім того, ефект крупного виробництва надає й багато інших переваг: ефективне використання побічної продукції, оптовий продаж виробленої продукції за більш високими цінами. У сільському господарстві ціна зростає прямо пропорційно з розміром товарної партії (завдяки скороченню транспортних витрат). Оптова ж закупівля вхідних ресурсів (мінеральних добрив, пестицидів, паливно-мастильних матеріалів) дає можливість зменшити середньовалові витрати виробництва.

Розрахунки показують, що лише при виробництві овочевої, плодово-ягідної продукції та картоплі оптимальною і ефективною площею використання ріллі 20-50 га є оптимальною. Що ж стосується господарств зерново-тваринницького напрямку спеціалізації то мінімальний розмір землекористування таких агроформувань 300-400 га, а оптимальний – близько 1600-2000 га.

Список літератури

1. Малик М.І., Федієнко П.М. Корпоративні заходи на селі. // Економіка АПК.– 2001.– №8.– С.3-8.
2. Іванух Р.А., Жовтанецька О.О. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки //Економіка АПК.– 2001.– №12.– С.25-31.
3. Дудар В.Т. Аграрний сектор економіки Східної Німеччини //Економіка АПК.– 2004.– №6.– С.153-159.
4. Ткач Г.В. Дослідження світового стану банку польських приватних господарств //Економіка АПК.– 2004.– №11.– С.66-67.
5. Конінський Т.К. Розвиток фермерських господарств в Україні //Економіка АПК.– 2005.– №9.– с.30
6. Калінчик М. Аграрна реформа в Україні. Прогноз варіантів впровадження //Пропозиція.– 1997.– №4.– С.4-6.

В статье рассматриваются вопросы совокупности недостатков и их преодоления в процессе становления рыночных форм ведения хозяйства в сельском хозяйстве.

In the article the questions of aggregate of failings and their overcoming are examined in the making markets forms of menage in agriculture.